Споминки баби Оришки Прядчихи

Оповідання

І добре й лихе — все від бога. Дає бог людям щастя; ніхто-ж, як не він святий — посилає на людей і нещастя. Тим-то де талан-доля, там і безталання; без сього вже, мабуть, не можна. Коли-б людям все тільки щастило та таланило, що-б тоді й на світі було! Може-б і добре було; а може-б і ні, — не вгадати. А вже-ж з старих людей не дурно то приказка йде, що не коштувавши гіркого, не розсмакуєш і солодкого...

От і мені на віку всього траплялося. Не скажу, що я нещасниця. Довелося й щастячка зазнати, і нещастя мене не минуло. За чоловіком за своїм зазнала щастя, та не ким же, як не чоловіком і покарав мене бог; а за який мій гріх — того не скажу: так-от і в сиру землю піду, не відаючи, чим я прогрішила, чим я святих його прогнівила?... Та й що з того: чи знати, чи не знати? — рук не підложиш, минулого не вернеш, волі божої не переможеш... Який жеребок випав на твою долю, з таким і калатай мовчки, не нарікаючи...

Я й не нарікаю; я тільки до слова кажу; а нарікати — крий мати божа!.. нехай мені уста навіки заніміють, замкнуться, коли у мене й на думці є нарікати. І гріх і сором нарікати. Як гляну я навкруги думкою, то й бачу, яка то сила-силюща людей, що бідують куди гірш за мене! У мене що! З мого бідування тільки душу сум та скорботи хмарою криють; а кістки не стогнуть, ні холоду, ні голоду, ні болісті тяжкій я у себе в хаті захистку не давала; а в иншого... і господи!.. инше й голе, і босе, і холодне, і утроба його з голоду, немов та оплінь у важкому возі, скиглить!.. Еге!.. і ніхто на таких не зглянеться!..

У мене — що: не яка там і кара мені випала! Може ще то й не кара, а тільки так воно... важко-тяжко може через те, що серце моє дурне — занадто чутке та перенятливе. Ну, а розум не спроможний зазирнути на саме дно чужої душі та й роздивитися там, як воно й до чого... Що з того, що він зазирає сліпуючи? Темно!.. а світла біг-ма!.. От і переходиш через свої нетри помацки, й помилишся й заблудиш, — і собі, й людям негаразд вчиниш. А проте вини моєї нема й не було. Не я ж своє серце сплодила; не я його до себе в груди вложила, не я його чутким таким зробила; не можна мені з грудей його виняти; не мені його переробити. Мати з батьком таке серце мені наділили... не мені їх судити... Поможи вже їм боже на тім світі виправдатися та всі митарства перейти й ні на одному не зачепитися!

Так ото кажу вам про мого чоловіка. Земля йому пером-пушиною! Він був не то, щоб яка людина невірна або лиха до мене, або до кого з добрих людей, ні, ні!.. Душа у його була тепла; дружина з його вірна, не зрадлива, — не то, щоб там до чужих жінок, абощо!.. сього зроду-віку не було за ним. Кохав він мене вірно, щиросердо. Слова важкого я від його не чула, до людей він був не двояк, не лиходій; в хазяйстві — дбаха невсипущий, кукібник мозолистий. Усим би гаразд, за все-б дякувати богові, коли-б тільки не така вдача у його була; а то чисто наче та, прости господи, підкова з-під коня — не розігнеш її! Вже на чому він став, не стягнеш ти його, не повернеш, хоч ти йому приску гарячого повно за халяви насип.

Так отсе-то й не по мені було, і шашелем воно точить серце моє. Але було у його, у чоловіка мого, ще дві великих вади. Тямлю я, що нема чоловіка без вади, як нема живої деревини без кори, а проте вельми вони мене за печінки брали й буцім данням тим — трутою, незримо людям, труїли моє щастя. Перша вада у мого чоловіка була та, що він вельми любив чортів згадувати. І встаючи й лягаючи, з чортом було не розминеться, і за обідом, і за вечерею без чорта не обійдеться: повсякчас черкає. На що вже й гірше: хліб святий почне було різати — й тут чорта згадає: "яка, отсе, чортяка ніж витупила"; або "чортів ніж хліба не бере..." Страх і згадати, як мене вражає було отаке черкання!

Ну, на що йому здалися оті чорти? яка-йому з них користь? чи вже-ж він не тямить, що з чорта добра не буде до віку?

Отак було міркую собі, та й ну його благати: "Антоне! чоловіче мій любий! голубе мій сизоперий! покинь ти чортів! не займай ти їх; бог з ними!.. Призначено їм від бога по болотах в купинах та в очеретах кублитися, — нехай-же вони там собі й живуть і здихають; не наводь ти їх в хату: у нас в хаті образи на покуті, хрест святий на сволоці, а ти чортів сюди пхаєш. Чи доладу-ж воно? Подумай, розкинь головою! Вона-ж у тебе не повстяна й не цвяшком бита..."

Він отсе й схаменеться: тихцем, любенько погомонить собі в вуса та буцім і послухається мене. Иншим разом цілий день не згадає дідька; а по вечері, аби взявся за люльку, так і не втерпить, щоб не черконути: коли не сакви з тютюном чорт сховав, так вже-ж ніхто, як чорт, чубук так засмоктав, що й протичка не бере. Або отеє було собака на кого гавкне — і тут без чорта не можна: "який там чорт ходить?.. на якого лисого диявола вона бреше?"

Оттаку нестатечну людину наділила мені доля за чоловіка! Одначе-ж тридцять і одно літечко я за ним прожила й добра нажила, а все-таки до черкання до отого не призвичаїлася. І що воно за знак? Що воно за причина, що так йому чорти мулили? Неначе на самому кінчику язика чортяка раз-у-раз у його так і сидить було: аби роззявив рота, вона й вилетить; одна вилетить, а друга зараз натомісць сяде...

І вже чого тільки я не робила, чого я проти тих гаспидів не чинила! І язик йому хрестила, і свяченою вербою обводила, і маковієвською водою піднебення обмивала — не помогло!.. А молилася скільки!.. що свічок тих поставила! І отець Лука молебні служив, і язик йому мирував, і смирну з-під плащаниці за зуби йому клав! Оввa!.. нічого не брало! Билася я, побивалася, та й годі сказала. Дала йому волю: нехай черкає! І не начеркався він до самої домовини... А я було чую, та вже німую: не поможу, кажу собі на думці, так нехай мої скорботи сидять у затишку, у мене в душі, щоб люди їх не чули, не бачили...

А вже друга вада, так хто його знає, як про неї й розказати, з чого його почати? І чудна вона, і смішна, й віку вона йому вкоротила. Була вона коли не від бога, так прямо від самого того царя болотяного, що по ковбанях полощеться, а на купині на сонці гріється — бодай-би йому, старому собаці!.. тьфу!..

Щоб зрозуміли ви ваду мого чоловіка й моє лихо з нею, треба вам здалека почати й усе моє життя розповісти. Добре! нате вам, слухайте, коли є охота слухати стару бабу.

Не яка там і стара. На сімнадцятій весні була я, як вийшла нам воля. Я з панських, і чоловік мій панський був: обидвоє ми одного пана були: Марченкові були, коли знаєте, а не знаєте, так може хоч чули. Пані наша доброї душі людина була, а про пана не можна сього сказати. Пані до всякого привітниця була, а пан осоковитий, п'ющий, чарки не проливав; усю свою худобу в горілку вбив, не перевів тільки того, що паніне було, бо вона таки на слові кріпка була: як сказала — "мого добра на пропой не попущу, не дам!" — так і не дала.

Мати моя — покриткою мене привела. Казавши хто — прегрішила! Ба! хіба тоді можна було не прегрішити?... Грішила неволя людська, а не люди самі. Попустив господь людей своїх на поталу панам... ну і грішили... Дівувала я у матери, аж доки в двір не взяли мене. Таке те й дівування було, що нічим його й нагадати! І тепер — дивлюся в його, наче в ту воду каламутну: нічого не видно!.. тьмяно та й годі.

В Пилипівку, саме на Варвари, — приходить до нас війт Іванець, — такий він лютий чоловік був; люди його боялися, не любили. Приходить і каже до матери:

— Зараз веди дочку до двору.

— На що се? — питає мати; а я — як почула, так і обомліла! "Отсе-ж, думаю собі, і моя черга прийшла!.. чи до двору йти, чи на гиллю високу,

чи в воду глибоку, все одно!.. пропала я"... І так тремчу, так дрижу, аж шкура на мені ходить.

— На прачку беруть її (себ-то мене), — промовив Іванець, — зараз ідіть...

Мати в сльози, я за нею! Як заголосили, так повна хата суму й голосіння стала! А війт сидить на лаві та:

— Швидче, швидче кінчайте своє голосіння та ходім!

— Яка з мене прачка! — озвалася я, — не хочу я, не піду!..

— Дурна ти, дівко! — перебив мене війт, — тебе не питають, чи хочеш, чи не хочеш, а сказано: йди, ну й слухайся...

— Знаю я, — каже мати, — яку їм прачку треба... панича ждуть.

— Цить, бабо! — гукнув війт, — а не то заціпить. Не наше діло... звісно — твоя дитина: а проте — на все панська воля... Одягайтесь! Ходім... Звісно, для матери діло дотклиме; а все-ж не можна не слухатися. Ходім... там вже побачимо, може пані зглянеться; тільки не треба перед паном змагатися: самі знаєте, який він дроковистий.

Прийшли ми. Покликали нас у світлицю. Вийшла до нас пані з паном.

Пан зараз до матери:

— Дочку твою — беремо прачкою; се тобі полегкість... на панщину ти не ходитимеш; роби сама на себе. Чуєш?

Мати йому в ноги; до колін йому припадає, цілує їх та плачучи благає:

— Паночку, батечку! на все ваша воля, а я не согласна! не беріть моєї доні — ви-ж самі, поздоров вас боже, добре знаєте, вона у мене одна-єдина... відаєте, і чия вона...

Пан на те ні слова, вщипнув мене за щоку й пішов собі геть. А пані підійшла до мене й каже:

— Нічого не бійся!.. тобі добре буде.

— Я, панійко, не вмію прати...

— Навчишся...

Еге! навчишся, мовляв, чухать струпа...

— Кріпися, доню! — промовила мати, втерла рукавом очі й пішла. А я стою собі біля сінешних дверей, підперла одвірок і сама не тямлю, що мені робити. Стою, услід матері дивлюся та сльози ковтаю... Коли-ж хтось мене за рукав смик! я наче зо сну прокинулася, очима блимнула, — бачу, ключниця стоїть.

— Чого стоїш, наче вкопана? — се так вона до мене. — Йди до роботи, не стій: не в гайки грати тебе привели.

Зітхнула я, жалощі свої сховала на саме дно в серці й пішла до роботи... На кутю саме приїхав панич: такий він і молодий, та гидкий був: безвусий, недолужний, все — "кахи, кахи"! гонкий, цибатий та тонкий, наче коноплина... жовтий буцім соняхів цвіт. Та ще й недоріка: зовсім не до стямку балакав. Було як на яке слово напрутиться, так аж почервоніє, доки його вимовить, а тоді як сипне, неначе горохом об стіну, не розбереш, що він і каже.

Приїхало воно — те паненя; горницю про його заздалегідь прибрали, причепурили... Ключниця загадала мені постіль йому слати й все що треба там прибирати...

На Різдво пустили мене до матери. Я їй усе розповіла, а вона сплакнула й каже:

— Буде, доню, лихо! — і почала доумити мене — як, і що. А я — не знаю звідкіль вже набралася тієї бадьорости та й заспокоюю її.

— Не журись, моя матінко! усе буде гаразд! пила душа з ковша, нап'ється й з дійниці... — На приказки я шпарка була... — Кажуть, мамо, люди, затого нам воля прийде: тоді я йому дулю під самий ніс...

— Коли то та воля свята буде? — зітхнула мати.

— Не до віку, мамо, біс та його діти пануватимуть на світі.

На другий день нового року знов я до двору; справляю свою роботу. До роботи я вабка була; горіла вона у мене в руках.

На Хрестителя, саме так як вже спати лягали — загадує мені ключниця віхтювати підлогу в паничевій світлиці.

— Я її, кажу, вранці вишарувала.

— Не твоє діло! роби, що тобі кажуть! — Треба слухатися... Шарую. Мені й не в догад, що ключниця — зводницею була. Аж ось невдовзі — двері рип.... панич біля мене... та до мене... я від його, а він до мене... я до дверей,— двері на замку. Я стала біля грубки, тремчу й сама себе не тямлю... він знов до мене, а я — віхтем йому по тварі!.. Він як дренув мене по щелепах, так я кров'ю вмилася!.. та як заголошу несамовито!.. Він тоді прожогом двері одімкнув і зник!.. Ключниця до мене: "Цить!

цить!"... Де там тобі цить!! і сама я рада не скиглити, так коли-ж не сила моя спинитися...

Позбігалися пани й уся челядь... взяли мене під плечі й відвели в пекарню. Що вже далі було, не пам'ятаю...

Прийшла до пам'яти — дивлюся: аж я дома, лежу на полу, біля мене неня сидить та кулаком сльози втирає...

Потроху стала я очунювати. В понеділок на масниці підвелася, та за тиждень — дав біг і на ноги стала... До двору мені не загадують іти. Про волю люди вже голосно говорять, що коли не сьогодні, так завтра прийде вона.

Так воно й сталося.

Спершу прилинула до нас весняним жайворонком звістка, що в суботу на другому тижні великого посту прийде воля. І великодня не так люди ждуть, як ми ждали тієї святої суботи. Ще не світ — не зоря, а вже увесь беріг так і заграв народом! Ніхто на панщину не пішов, усяке й свою роботу кинуло, і печи ніхто не розтопляв, — усі ринули на беріг волю стрівати.

В село до нас треба їхати через річку. Зима того року страх яка велика була: морозами-то воно здоровими не брало, а снігу навергало врівень з загатами. Весна приспішила; на Євдокії вже й крига пішла. Води нагнало таку силу-силенну, що всю греблю поняла вода й міст на річці знесло, на човнах переправлялися через річку.

Так ото в ту святу суботу, скоро задніло, і я з матір'ю на беріг — подивитися, як ту волю везтимуть.

Приходимо; народу тиск, усе село так і вивалило. На воді біля берега аж чотири човни, на кожному по два гребці...

Люди — наче води в роти понабирали: мовчать... Аж ось — чуємо — дзінь, дзінь, дзінь!..

— Воля, воля, воля! — так і покотилося й по березі, й по річці, й за річкою.

— Рушай, човнами рушай!!

— Не треба! не рушай! — гукнув соцький, се ще не воля, не вона; се так хтось...

— Ти почім знаєш, що не вона? А як вона, так прогаємо зайву годину!.. Рушай, з човнами рушай! — гукають люди.

— Цить, не рушай! Я по дзвонику знаю, що се не вона. Се становий дзвонить, а волю привезе сам єнорал. Слухайте... чуєте, як дзвоник голосить?... еге! я добре вмію вгадувати. Єнорал поштою прибіжить... поштовий дзвоник наче промовляє: "звертай! звертай!" — а у станового дзвоник отак, як і отсей, гукає: "давай! давай!"

Одначе люди не послухалися: човни рушили... Небавом бачимо: на двох возах приїхало аж четверо панів. Соцкий придивляється, прицивляється, а далі й каже:

— То становий, а то справник а хто ще з ними — не вгадаю... Мабуть таки... теє... справді вона... воля.

— Воля, воля, воля! — знов залунало.

Приплили човни до берега; усі чоловіки наче один — шапки миттю з голов, та вгору. Та знов: "воля, воля, воля!"

Тут зараз до церкви, вдарили в дзвона. Зроду-віку не було в церкві у нас стільки народу, як тоді! І церква повна, і на цвинтарі повно, ще й на улиці старі баби та малеча. Після служби вичитали волю... люди радіють, аж плачуть...

З церкви веліли усім іти на панський двір. Тут ще раз вичитали волю й сказали, щоб хрестяни ще два годи слухалися панів, щоб два годи ще робили на панів, так як і робили! Тільки нашому братові, жіноцтву, полегкости зараз зробили, зараз визволили з панщини. На талан мені ми з матір'ю не були з дворових; нас і "в душі" не записували, через те й землі на нас не дали, сказали, як заводили оті грамоти: "ваших душ в ревізії нема, тому й земля в грамоті не прописана". Мати заходилася була змагатися, каже посередникові: "не душі їдять, а роти; у кого є ріт, тому й землі треба", — так хіба нас слухали!.. Не дали та й годі! — "Нема у вас ревізської душі й квит"...

— Чи вона ревізська, чи не ревізська, — змагалася мати, — а годувати її треба... З чого-ж ми харчуватимемо свої душі? вони-ж такі, як і в усіх людей!

— Такі, та не такі: у вас не ревізські, ваші душі жіноцькі, кульгаві.

От до сього тільки й договорилася.

А проте все-ж таки я більш до двору не ходила, на прачку не ставала: панича того спекалася. Віхоть отой тільки довго мені мулив, все я боялася, все думала: чи не буде мені за те чого лихого?... Дяка нашому создателеві, нічого не було, так і присохло!.. а що вже по-побоялася, так цур йому!

В суботу ото стали ми вільними, святкували свою волю і в неділю, та й у понеділок ніхто й за холодну воду не взявся. Ще-б пак! малий то був у нас великдень!

У понеділок, так сказати — як в обідню годину, вийшла я з хати, присіла собі проти сонечка на призьбі, лускаю соняхи та думаю: куди його піти мені? де дівчата з нашого кутка? Думаю собі, аж чую голос десь. Я з двору на вулицю: бачу — по дорозі рушає юрба людей. Я до неї. Дивлюся!.. Свят! свят! свят! що воно таке?... війт Іванець і соцький Наум — передують, а за ними парубок в мішку; увесь у мішку по саму шию; ні рук, ні ніг його не видко; не видко, як він і переступає... і не йде він і не стоїть, іти йому по-людськи не можна, ногам в мішку тісно; суне він, наче манія та...

Про мішок той я чула від людей, а на власні очі не траплялося бачити, як у його закидають. Пан наш — куди тобі, який вигадливий був на всякі кари! — ото-ж він і мішок той вигадав: коли хто пошпетиться було яким бунтом, він і звелить його в мішок зав'язати та й загадає йому в мішку по улиці ходити... Люта душа була у нашого пана, нелюдська.

— Хто отсе такий в мішку й за що? — питаю я у дівчат. Сама не тямлю, чому мені цікаво стало знати.

— Се-ж, кажуть, Антін, панський кучер: як загуляв з самої суботи, так і досі його в дворі не було; коні панські третій день стоять без догляду, аж ржуть, що не поєні й не годовані... Учора нікому було панів і до церкви повезти.

— Так отсе така воля! — подумала я собі й якось нехотя кинула очима на того кучера... Кинула, а очі мої так і прилипли до його тварі... Глянув і він на мене своїми великими очима... сині вони, наче блакить на небі... зустрілися наші очі!.. Господи, що воно сталося зо мною? не одірву своїх очей від Антонових! Отак і провела я його до двору... а тут спинилася: панич та віхоть упали на думку, — я мерщій до господи...

Сіла на лаві. Якось ніяково мені, — не то сумно, не то й журливо й на серці якось чудно, скорботно, сказати-б; так ні-ж! ніби там промінь весняний гріє й веселить...

— Сідаймо, доню, обідати, — каже мати.

Сіли... Вмочила я губи, та й годі; не йде мені на душу борщ наш; не тому, що він нізчимний, а тому, що Антонові очі так і лищять у мене в очах...

Другого дня — тягне мене щось на вулицю та й тягне, та так тягне, що не спроможна я не піти. Пішла — сама не знаю, чого! стала під вербою, не тямлю чого стою!.. Прямо — навожденіє якесь на мене наче хто наслав, наче я несамовита... Постояла, пішла до двору, спинилася біля брами, дивлюся на стайню й думаю: "чи випустили кучера з мішка? от коли-б його побачити"... Замісць того бачу — вайло оте, ключниця, суне з повною в'язкою ключів та брязкає їми, наче коновал той... "Цур тобі хмаро!" — подумала я та бігцем назад від брами. Що-ж ви собі думали? вона таки мабуть помітила мене та й наврочила, бо з того самісенького дня так мене й нудить, так мене й вабить іти до двору, чи не побачу кучера. Цілий тиждень щодня никала та все визирала. Марне! хоч-би тобі один розочок побачити... За тиждень чую — люди гомонять: приїде посередник, кучера з паном судитиме... Кучер би то, скоро випустили з мішка, зараз рушив до міста позивати пана за той мішок.

Справді небавом посередник приїхав, і людей, і пана, й кучера кликав, судив їх і присудив, що пан не по-людськи зробив, зав'язавши живу людину в лантух та ще й звелів на глум водити його по селу. От за те й присудив посередник: бути Антону вільним і зараз визволив його з-під пана...

До самого Великодня не трапилось мені нігде побачити Антона; прочула тільки, що став він до жида, до шинкаря, за кучера. А на Великдень — сидимо ми з дівчатами на вулиці. Сидимо, веснянок та гаївок співаємо. Аж ось і парубки йдуть. Прийшли, біля нас поставали. Як глянула я, так і затремтіла... між ними Антін і так він мене своїми банькуватими очима діймає, серце мені лоскоче... гляне він, наче заговорить; а заговорить — наче заграє... От з того часу...

Е, що вже про те балакати!.. звісно, діло дівоче... самі, здорові, тямите — коли дівка з парубком прийдуться один одному й по серцю й по мислі... Нема в бога нічого ліпшого над кохання...

Зараз після Петра ми й побралися. На жнива Антін одійшов од жида. Пішли ми в Рудівку, там у міщанина стали за сніп жати. Тоді давали ще жати — раз за третій, вдруге за четвертий сніп; не так, як тепер стало, нехай біг милує — за шостий та за сьомий! Тепер, спини не розгинаючи, та ще коли на доброму та густому житі, то й то за день більш десяти снопів не заробиш, та ще й на своїх харчах. А тоді, було, харчі хазяйські, залюбки було вдвох з Антоном шість полукопків поставимо. От у нас без восьми снопів копа заробітку за день; та ще якої жені! Жень у нас така була, що на пару волів більш як півтори копи не положиш, не повезуть... Жито урожайне того году біг дав; і на вмолот — ліпшого й не треба: по вісім мірок з копи... Заробили стільки, що до нового — про хліб і думати забули. Добряче воно велося нам. У матери була телиця. Саме в Спасівку вона отелилася: гарного бичка привела й сама вдалася така молочлива, що молока того, хоч купайся: раз-у-раз і молоко, масло, й сир, і сколотини; самі їли вдосить, і людям наділяли, і так продавали; за зиму й до Великодня десять карбованців корівка та, спасибі їй, дала нам. Тоді у нас гусари стояли на селі, офіцерні було чимало, так вона брала у нас молоко й масло.

Обжавшись, Антін знов до жида. Звісно, ліпше-б у жида не служити, так коли-ж і свого діла нема, а згорнувши руки сидіти — і гріх, і сором.

Добренько так у нас все йде.

З нового году став новий шинкар у нас. Старий Лейба помер. От на нового пан і напосівся: не держи кучером Антона, та й не держи! Жид йому й те й се, а він і слухати не хоче; притьмом одно зарядив: "не держи, прожени, а не проженеш ти його, так я тебе прожену".

Жид йому каже: "договор"; а він йому на те: "договор був з Лейбою; нехай він встане та й говорить". Чи чули ви таке? Щоб з мертвих встав! Мусів жид послухатися. Антона мого се так за печінки взяло, що він не їсть, не п'є, ходить наче несамовитий, зубами скрегоче та панів лає... Я його втихомирюю, а він і слухати не хоче; все черкає та черкає! Скільки вже він чортів панам назичив, так моя губа того й не вимовить! Не то копанками, а цілими болотами він чортів на панів вергав!.. Черкав, черкав, нарешті як стукне кулаком об стіл, як ревоне, немов у маточину:

— Стривай же ти, чортова підошво! я свого клину, не дожавши, не кину!

І замовк. З того часу вже про панів ні слова, ні пари з вуст; та й про чортів якось менше згадує.

Добре. Коли-ж ото чи на масниці, чи на всеїдному тижні, забула вже — давнє діло, а пам'ять у мене зрешетіла, — знаю тільки, добре знаю, що не в піст, бо ми в той день вечеряли вареники з сиром. День був буденний і скоромний. Приходить Наум, соцький, загадує: завтра усім іти в церкву до служби.

— Що воно за притча така? — питає у його мати, — що там таке в церкві буде, щоб усім іти?.. Та яка там і служба в будень?

— Там вже почуєте яка... безпремінно, щоб усі приходили: молебство буде. Завтра, значить, роковини волі, наше свято.

Вертаємося ото другого дня з церкви. Антін минає свій двір.

— Куди ти, Антоне? — питаю.

— Треба.

— А обідати?

— Я до обіду вернуся.

Пішов. Мені й не вдогад, куди він; хоч-би хто й зарізав мене, так би зроду-віку не вгадала. Невзадовзі вернувся він, — такий веселий, всміхається, твар йому аж сяє, наче роса на сонці.

— От, каже, оскому збив, дак так що збив: на всі заставки виправ!

— Що? кого? — дивуюся я.

— Нікого більш, як не його.

— Та кого се?

— Отого лисого чорта, пана...

— Нашого?

— Який він наш!.. у нас тепер, опріч бога, нема пана... Ну, та й виправ же!..

— Та за що-ж? та як-же ти посмів?

— Я не сміявся! А за що, питаєш? За те, що чому він в церкві не був?.. забув який сьогодні день?.. Тепер пам'ятуватаме... Ну, та й виправ же!

— Буде-ж тобі тепер!.. наробив ти лиха! Пропали ми!.. — та як згадала я отой клятий мішок, так уся й затремтіла, трушуся, наче мене пропасниця б'є. От, думаю, лихо! тепер може й про мій віхоть згадають...

— Не бійся! — заспокоює мене Антін, — нічого яе буде: я його не прилюдно, а сам на сам; ніхто того не чув і не бачив, нікуди йому й писнути, — проковтне мовчки та й годі!

— Ти-ж йому що?.. невже ти його побив...

— Ні, ні! бить не бив, нехай його вихор поб'є об суху дорогу. Я тільки виправ його. Прихожу, аж він в своїй кацавейці сидить на ґанку та люльку смокче... Я любенько шапку з голови, низенько йому вклонився. Він на мене вовком дише, а я йому так приязненько:

— Добрий день, пане! з святом будьте здорові!..

— Яке там у тебе свято? — бовкнув він, а я йому:

— Не в мене самого, а в усіх добрих людей сьогодні велике свято. От ми й до церкви ходили, помолилися... А ви, пане, певне забули про наше свято? Не диво!.. свято сьогодні у людей, а у панів — "урвихвіст"; людям сьогодні день радощів, а про панів він "утрисльози"... Так отсе я й прийшов вам нагадати.

— Ти здурів! — гукнув він, — геть!

А я наче вкопаний стою, та й почав його прати: вичитав йому й мішок і все, що знав; зганьбив його та тоді знов поклонився й пішов... Доки він схаменувся гукати на людей, я вже геть за брамою був... Гукай, думаю собі!.. хоч кавбика свого ввірви, ничого тепер вже не вдієш...

Я мовчки похитала головою, нічого йому не сказала, тільки подумала: "коли-б з сього диму та не кинуло на нас полум'ям". Так воно на моє й вийшло. Чи я в таку лиху годину подумала, чи то вже від бога таке судилося, чи від кого лихого — не скажу, а тільки з того з самого разу й почалося моє лихо, мої скорботи, й не спекалася я їх, доки Антін мій був живий. Став мій Антін з того разу таким злосливим та мстивим

до панів, що я зроду-віку й не сподівалася. Нехай-би вже він над своїм паном мстився за мішок за отой, а то-ж ні! що пан, що полупанок, хоч зовсім йому не знайомий, аби, — кажу, — пан, то й ворог його... Ворогує Антін на його й мститься, та так чудно, що прямо я нічого й не тямлю. Цілий рік отеє він нічого, людина — як людина, ні до кого з панів важким словом не обізветься. Аби-ж прийшов отой день святої волі, так він і зґедзкається, наче його дрік укусив. Де-б він не був, що-б не робив, усе покине, а піде та вилає пана... Казали-б ви: "свого пана", так — кажу-ж вам — ні!.. Чудна, занадто чудна людина в сьому разі був небіжчик, нехай вже царствує. І не яка, як не отся його вада й з світа його звела — і мені лиха й клопоту завдала...

З Марченками, так все йому якось таланило, не попадався: без людей було вилає, то пан, хоч як на його лютує, а нічого не вдіє: битися рука не підіймалася, страх брав, думка така, що й Антін не без рук... Та старий Марченко не довго й жив: то пив, а після волі так закурив, що за три роки з перепою й дуба дав. Став син його — і з сим нічого: вилає й присохне. Вперше він вилаяв його, з церкви йдучи. Се було вже на п'ятий рік після волі. Марченки наші тоді вже оголіли: стали з них пани, що на двох одні штани, та й ті без ґудзиків... До церкви вже не бігали четвернею, а на власній парі, як і всі люди хрещені.. Так ото йдемо з молебства, — молебство те святої волі заведено у нас щороку правити, в той день, коли з-під панів нас визволено... Еге, так ідемо. Попереду за всіх звісно паничик, той самий, що я колись віхтем помирувала... Антін до його: шапку зняв, вклонився, та тихцем на півголосу, щоб ніхто з людей не чув, і ну його штапувати: "Ах ви, каже, пани-голоштаньки" — й всяково так... Панич, звісно, на те не сподівався, з'умився, роззявив рота, слухає... На лихо йому ще заїкуватий був; заким спромігся слово промовити, Антін вже в господі!.. Сидить, наче й не він! Люльку смокче та весело всміхається...

Під вечір староста йде повз нашу хату, викликав Антона й питає:

— Що ти, йдучи з церкви, казав паничеві?

— Нічого не казав, прохав, чи не зарадив-би він мене грішми на відробіток... У мене подушне ще неплачено... Він каже: "подумаю", а я кажу: "подумайте, а я навідаюся", — на тому й край.

— Чи не брешеш ти, Антоне? — каже староста. — Гляди! коли що, моя рада: піди ліпше повинись, перепроси панича, а то як напише до посередника...

— Нехай пише, його воля...

Не написав...

А на другий рік Антін знов за своє.

Ідемо ми, він і я з матір'ю на молебство. Певне, що в Антона нічого лихого на думці не було; ішов він з доброю душею, так же тільки що вийшли ми з свого провулка на велику вулицю, сусіль ми на панича!.. Антін на його, він на Антона — наче ті вишкварки на сковороді... Панич тільки сичить, а слова не вимовить, а мій його шпетить та шпетить!.. отак до самого цвинтаря... Панич на сей раз вже не проковтнув, а до судді, до мирового. Суддею у нас тоді був пан доступливий і такий то, казали люди, дотепа, що другого такого на цілу нашу губернію не було.

І нас з матір'ю до судді! Суддя питає, чи чули ми, як Антін лаяв панича? "Ти, каже суддя до мене, хоч і жона йому, через що я тобі й присягати не дам, а говори правду!"

— Я в сьому ні в чому невістна, — кажу я, — нічого не бачила й не чула... Слобоніть мене...

І мати так само: "невістна"! і більш нічого. А більше судді тому й ні в кого спитати... Антін же стоїть собі перед судом такий святий та божий, наче немовлятко те... Глянула я на його й не жалкувала, що трохи з шляху праведного перед суддею звернула!.. Він же мені дружина... Та я

за свого чоловіка віддала-б половину свого віку, сама-б себе на поталу пустила, не то що!.. Та я радніша-б небо до його прихилити... Сказано: куди голка, туди й нитка; куди чоловік, туди й жінка...

Суддя, значить, нічого Антонові... а панич тільки язика прикусив... ніяково йому...

Та й мені ніяково стало: все-ж таки хоч і на потребу своєї дружини, а збрехала, а вдруге й те не добре, що люди візьмуть нас на зуби!.. притиснуть сюди й віхоть, і мішок, і жида, й старого пана... У нашому селі, нічого гріха таїти, люди язикаті; люблять піднебення чухати.

Знов же й те мені на думку впало: чи нема тут якої лихої притчи? Що воно за знак такий, що — аби прийшов день святої волі, так Антін і свариться, й лається з паном? Та коли-б було за що, а то як я тобі, господи! — не до ладу воно... Добре, що досі наче на воді слід зникав... а що як-би люди сторонні те чули? Суддя каже — "острогу не минув-би"!.. Он воно що! З чого-ж воно все отсе?... міркую собі, голову ламаю, а не тямлю, як дійти до краю; та й де той край?

Стала мене журба часом за серце ссати: мало хіба з мене того лиха, що од чортів не відверну, а він ще й до пана шевською смолою липне. Не гаразд воно щось, а що саме, де той вузлик — і не вгадаю. Що-ж його в бога діяти? чи в людей ради питати, чи своєю головою хисту доходити, щоб одвадити Антона від тієї лайки? А одвадити, хоч ти що, а треба, бо душа моя чує, що без якоїсь лихої пригоди не обійдеться. Не дай боже чого — шкоди зазнаємо тяжкої, бо саме тільки що почало у нас хазяйствечко зросту набиратися; уже у нас і конячка завелася, вже й пара третяків-бичків; з ними Антін вже й в супрягу стає з кумом Прохором... Земельку вже наймаємо; свій хлібець маємо; влітку обоє на ріллі, а прийде зима, він фурманує... Усе гаразд, і двоє діток коло нас, наче пташенята ті, весело щебечуть. От тільки, кажу вам, всього мого й лиха, що оті чорти та лайка з паном. Журба з ніг мене валить...

Восени панич наш звалився з ніг... "Кахи та кахи", та на самого Михайла так закахикався, що мокротиння як сперло йому дух, так він і простягся...

У мене, прости мене мати божа, на душі полегшало: не то, щоб я йому смерти бажала, а гадала собі, що тепер вже ні з ким буде Антонові лаятися; а мені того тільки й треба. Розвиднялося у мене на душі.

Прийшов день святої волі: своїм звичаєм люди молебство відправили. Я вже до церкви, прости боже, не ходила: не можна було, — мати нездужала, діток ні на кого було покинути, а до церкви їх брати побоялася, бо в той день незвичайно холодно було: мороз, сніг, фуґа наче в пилипівку... Так Антін сам ходив. Вже як він ще до церкви йшов, так я помічала собі, що у його десь щемить... Такий він невеселий, суворий і до дітей непривітний: то було Парасочки він з рук не спускає, а то й словом не обізвався до неї... А вже як з церкви вернувся, так і на людину непохожий! не чоловік, а хмара він — густа, аж темна... Уся твар йому сумом-нудьгою взялася... Мене усю так у печаль і кинуло! злякалася вельми, думаю: занедужав він. Я до його й те й се, голублю його, діти коло його в'ються, наче метелики коло квітки. А він мовчки сидить, сопе, люльку смокче та чортів згадує... Ох! як-же у мене на серці важко стало!.. Пораюся собі коло печи, а від його очей не одірву: горшки біжать, а я їх не бачу.

Сіли обідати. Він чи лизнув, чи не лизнув...

— Антоне! чого ти такий сьогодні? — питаю.

— Який?

— Несуразний... Тобі не добре? Нездужаєш? де в тебе болить? приліг би на печі!

— Нігде в мене не болить... Тяжко...

— Чого-ж тобі тяжко?..скажи, мій голубе? Поділи своє лихо зо мною, воно й полегшає...

— Ні вже! не з тобою мені ділитися; не ти мені поможеш...

— Та що-ж таке у тебе? Скажи! не тайся од мене... скажи!

Бачу, він трошечки пом'якшав; тоді я до його ласочкою; то з того боку, то з другого, — у вічі до його зазирну; цмокну в одно око, цмокну в друге, а в самої — чую, шпари в серце позаходили; та таки достаралася до свого...

— Того мені тяжко, — признався він, — що ні пана, ні панича нашого нема — нікого мені вилаяти,.. а не вилаяти не можна... не вилаю, так занедужаю...

— Свят, свят! Антоне! перехрестися...

— Не поможе.

— Гарненько помолися пречистій; се тебе лукавий так спокушає, серце тобі ссе.

Отак ражу його, а сама собі думаю: справді шкода, що панич умер... Нехай би він його лайнув; паничеві-б з того не завадило, а він би отак не мучився... Се йому так пороблено, наслано на його... Хто-ж би се такий?...

Глянула на Антона: боженьку мій любий, який-же він змучений!.. Жаль так і закипів у мене на серці! приміла-б я що робила...

— Чоловіче мій милий! вдар лихом об землю! Нічого-ж не вдієш, — нема, з гроба вони не встануть...

— Нема пана, — каже він, — хоч-би полупанка...

— Де-ж його взяти?

Посидів він ще трошки... за шапку та з хати.

— Добре, думаю собі, нехай провітриться. Се-ж він нікуди, як не товар попорати; заким попорає — вітром сум його й розвіється.

Довгенько його не було; вже присмерком прийшов у хату, — і не пізнати його: такий веселий, регочеться, діток обіймає, цілує.

— Знайшов таки свого, — каже до мене, — одвів душу... Пораюся ото під повіткою, чую: щось їде; зирк — панок якийсь і біля шинку став. Я швидче туди. Аж то рудівський Ничволоденко; змерз він, так зайшов погрітися до шинку; от я на його вилив усе, що було на серці...

Зумилася я: — За що ти, питаюся я, на його напався? він-же нам нічого, й панок з його добрий!

— А проте, — каже він, — все-ж таки панок він, ніхто більш. Я не винен тому, що він мені під руку підвернувся... Мені в сей день треба було когось з панів вилаяти, не вилаяв, так-би занедужав, може-б і вмер. От що, щоб ти знала!..

— Не тямлю, — кажу я, — за що й про що...

— А віхоть — тямиш? а мішок тямиш? а жида не забула?... У! — Та так на мене глянув, що мене аж страх взяв...

— Так то-ж, — кажу, — хіба Ничволоденко?.. то-ж наші Марченки.

— Усі вони одним миром мировані...

От ти й говори з ним, — думаю собі, та щоб не гнівити вже його, й кажу:

— Який вже з Ничволоденка пан! тільки що штани поверх халяв...

— Одначе-ж комолий віл і ґулею б'є... та годі про се!.. амінь!

— Амінь чи не амінь, а Ничволоденко тобі сього не подарує, — подумала я собі, одначе промовчала, Антонові сього не мовила, щоб вже не дратувати його. І добре зробила, що не говорила, бо воно на моє й вийшло; а коли-б була сказала, він би тоді на мене вину звернув, сказав би: "твій язик наврочив".

Ничволоденко не подарував свого, подав до судді, а суддя взяв та й зчистив з Антона 25 карб. кари. Нічим було у нас заплатити, так корівку мою пограбували й продали... що я з того лиха-журби зазнала, так і не сказати! Що я поповбивалася, що я поплакала! Чи то-ж не корівка була! первачка, рідна, питома, сама я її випоїла, сама на руках виносила!.. Що мого догляду на неї пішло!.. а на удій яка вона була! Цебер молока давала! Вже-ж і я за нею не два цебри сліз вилила; стало-б тих сліз і Ничволоденка втопити, хоча, правду сказати, й він не винен і не на його ті гроші пішли... А все-ж корівки тієї, моєї лисенької голубки, і тепер мені жаль... Вона така була рахманна, добра! у хату сама приходила!.. Прийде було та так любесенько: ме! я зараз лустку хліба, посолю-посолю та й дам їй... А вона — хліба кусне й в руку мене лизне, поцілує... вдячлива душа була. Почну було доїти, вона стоїть наче вкопана, не поворухнеться, тільки так на мене позирає, як не заговорить, буцім хоче спитати: чи досить молока? А чистючка яка з неї була: зроду було на мокрому не ляже, тільки на сухій соломці... Пійла було як п'є, так не бовтає його, не колотить мордою на дні, а так любенько тихцем смокче його зверху; нап'ється, зараз до ясел та губенята свої об з'їди й обітре... наче людина! І ніхто її тому не вчив... Сказать би, у матери переняла, так мати її того не вміла, та й з себе мати її, хоч і добра була на молоко, а неохайна коло себе: раз-у-раз задрипана й хвіст у гною. Чистючка моя Лисочка була. Та ще й масти її бог наділив такої, що на всі села не було

такої другої: така ясно-полова, аж жовта; проти сонця було наче золото те вилискується! Шерстинка в шерстинку, одна до одної наче так і прилипла: наче хто усю її поливою облив!.. а хвіст — чорний, обіймистий, наче коса в дівки. Ріжки у неї наче виточені, а на лобі лисинка білесенька, та не просто лисинка, а наче зіронька та кінці розпустила на вісім сторін!.. Так отаку то мою корівку пограбували й продали!.. Се-ж вони шматок душі з мене вийняли. Не пішла вона на користь і тому, хто її купив: сльози мої випадком йому випали... Купив її рудівський писар — Василенко... Вона, нещасниця, занудилася без мене та небавом і здохла... Так йому, тому Василенкові, й треба: ніколи не купуй ні краденого, ні грабованого... Я наче знала, що вона у його здохне: як взяли її на налигач — у мене серце так кров'ю й облилося... а як вивели з двору, я вдарилася в груди, та як заголошу... За саму царину провела її та все оплакувала. Вертаючися — зло мене взяло на Антона: "се-ж все не через кого, як не через його", — думаю собі; приміла зубами б в твар йому впилася... Люта я тоді на його була; думала: прийду до господи, так його коромислом і опережу! і гріха не побоюся! з'їв він мою Лиску... Прийшла: сидить він під хатою на призьбі; глянула на його, а у його сльози з очей цівкою...

— Се ти за Лискою? — питаю.

Він головою кивнув, я тоді — ну його до серденька пригортати, — де те й зло поділося!.. Пригортаю, і сама плачу та Ничволоденка кляну...

До самого вечора ми плакали на призьбі. Про Лиску вже з того часу ні він мені, ні я йому ні слова, хоча моя Лисонька ніколи у мене з пам'яти не виходила й до віку, до суду не вийде!.. не можна її забути... Отже хоч як я вбивалася за Лискою за своєю, а думала собі: бог дав, бог і взяв! нехай!.. нехай Лисчина душа спокутує Антонові гріхи. Тепер він сам бачить, що воно непереливки з панами мірятись чубами. Еге! зрозуміє свою ваду та й схаменеться й заречеться.

Так я думала, та не вгадала! не така була божа воля.

Не докажу вам, яким ото робом усе добро Марченків перейшло до нових панів, до Петрунькевичів. Вони не тутешні родом, десь там з-за Десни, казали люди, а де та в бога Десна, я вже не скажу. Так ото приїхали вони до нас на село. На весні приїхали. Пан і пані: дітей не було у них; вона безплодницею і вмерла. Людина з неї, як людина: трохи пришелепувата та вельми довгов'яза, а то все нічого, так як і в усіх добрих людей. А чоловік у неї — так ні!.. з себе він моторний, хрін його не взяв, та вдача — собача. Кирпу проти людей так драв, що й кочергою її не достанеш.

Чуємо, поміж людей гутірка йде, що новий пан хоче в нашому селі якийсь новий лад заводити, щоб, бачте, все по-новому. Усе-б то те, що доси було, знікчемніло, старе вельми стало. "Що-ж то він нове вигадає?" — думають люди. Помічаю я, що люди наші захожуються взяти його на глузи, бо вже дід Кіндрат не дурно-ж процідив раз крізь зуби, що "у нового пана щодня сучка п'яна"... Як їй не бути п'яною, — додав мій Антін, — коли у його й свині пиво п'ють.

— То бач, — мовив Кіндрат, — свині не наські, а якісь нові... У його усе "нове", — старе, каже, знікчемніло... Дивись!.. Знікчемніло! Сонце старіше за все на світі, а чи знікчемніло воно?..

Новий пан справді в свиноті кохався, заходився розводити нових свиней, такі вони наче голі та довгов'язі такі були. Не пішли йому в руку, повиздихали до ноги.

Ну, от і прийшов новий день святої волі. Я була певна в собі, що в Антона лайка чисто з голови вилетіла. Ідемо з молебства. Антін повернув до свого провулка, а староста до його:

— А ти, Прядко, куди? забув хіба, що треба на громаду? Ходім лишень?..

— А що мені в громаді?

— Як що? рада буде про пастуха, та про город коло цвинтаря... І піп буде, і пан буде...

— Ходім, — каже Антін, і з голосу його чути, що він наче чогось зрадів. А мене так і кольнуло в серце. — Ні, кажу собі на думці, не пущу я його самого, піду з ним... щоб нечистий знов не нацькував його на пана.

Він змагався, щоб я не йшла, а я таки не послухалася, пішла і вже й на ступінь від його не відхожу, стережу, наче просо від тих злодіїв неприторенних, від горобців.

Пан ото й зняв річ про те, що не слід влітку свиней по селу пускати без догляду, а треба череду свинячу завести, пастуха до їх приставити, а під випас пан своєї землі дасть. Громада на те нічого, наче й пристає, бо думка у пана таки не ледача була. Дід Кіндрат тоді й питається: "А хто-ж у нас за свинопаса стане?" Антін мій і вихопився на те:

— Вже-ж, — каже, — ніхто, як не той, у кого свиней більше: ніхто так, як він, не тямить свинячої вдачі, значить він і поводитиметься з ними уміючи, по-свинячому...

— Чи до речи-ж воно буде? — озвався хтось. — У кого на селі свиней найбільше?

— У пана, — відповів староста.

— Так се-б-то виходить на те, — озвався Антін, — що панові й ставати за свинопаса...

Я його за рукав сіп: "схаменись, Антоне!" а він мене локтем під бік та на мене: "цить! не твоє діло". Я кинула на його очима й злякалася, такий він суворий, такий охмарений та страшний, що я аж затремтіла й замовкла, та мовчки молюся: "союзом любови та згоди звяжи, Христе"...

Пан того не стерпів, щось зашкварчав, а Антін ближче до його, взявся в боки й каже:

— Ви, пане, так заторохтіли, наче колесо по груді, буцім ви злякалися чого... Ви говоріть з повагом, не бійтесь, не вважайте на те, що я бондар, а говоріть зо мною як з простим чоловіком...

Люди зареготали, а пан так і приснув... Ну, з того й пішло у них!.. і посипав Антін, наче з рукава борошно, шкулкими словами...

За те-ж і йому, моєму Прядці — нехай вже він царствує! — добре насипали: на цілий тиждень суддя звелів в худриґу його закинути...

Сорому було нам на ціле село.

Тоді я зареклася й сама собі заприсягнула: як діждемо дня святої волі, не пущу Антона з двору. Хоч він нехай мене б'є-катує, а не пущу: просто на плечі сяду, округ шиї обів'юся, а не пущу. Діждали. Він мої думки й спостеріг... Ще й на світ не займалося, як я прокинулася: зирк! — нема Антона в хаті. Я швидче ноги в чоботи, кожушанку на хребет, та за двері. Ник я під повітку — нема його; ник у хлівець — нема, я в суточки, в клуню, в комору — нема. Де-ж він дівся?... Біжу до двору, до шинку, до церкви — нігде й духу нема! Людей розпитувала — чи не бачив хто?.. ніхто не бачив.

Сижу я собі, сумую; вже й до печи руки не беруться; діжу треба місити, а я сижу... Вже люди з церкви йдуть, а я сижу, все думаю: де дівся Антін? І так мені і в голові й на серці недобре, аж в очах тьмяно... Скотинка реве не поєна, не годована, а я з лави не підведуся... Аж двері — рип: Антін в хату...

— Де ти був?

— Там нема, де був.

— Кажи, де?

— На хуторі у Мищенка. — Се такий панок був; хуторцем собі на одшибі жив.

— Чого тебе туди носило?

— Звісно, чого...

— Кажи чого? признавайся!

— Наче не знаєш... вилаяти треба було...

— І вилаяв?

— Виправ...

— Лишенько-ж моє важке, горенько моє тяжке! — заголосила я, — мало тобі Лиски! мало хурдиґи!.. тепер тебе прямо в москалі!..

— Старий, не гожуся... — Ще й жартує.

— В острозі згниєш...

— Хоч-би й під острогом, а не можна, не можна мені инакше! Але не турбуйся! Мищенко панок добрячий, до позвів не охочий... та я його без людей, сам на сам...

— Що-ж він тобі? не бив?

— Нехай би попробував!.. ні!.. тільки й сказав: "чи ти здурів, чоловіче? Чи мати тебе дурнем на світ породила?"

Дійсно Мищенко не позивав, спасибіг йому... Минув ще рік.

Всю ніч перед святою волею я вже й очей не заплющувала, все стерегла, щоб уночі Антін не зник з хати. Лежу та з-під рядна сочу його. Бачу, він встав, тихесенько озувся, одягся, підперезався, вже шапку бере з кілочка; я тоді з-під рядна, в чому була, прожогом до дверей; розпялася: "Стій, кажу, хоч убий мене, а не пущу з хати"... Він до мене: "геть! не жартуй"...

— Не до жартів!.. куди ти влаштувався?

— Пусти...

— Не пущу...

— Пхну!..

— Пхай! а не пущу, за ноги вчеплюся...

— Пусти, а то битиму!..

— Хоч убий, а не пущу. Знаю, куди ти! До панів!

— Пусти! — як закричить він, так наче з шкури вилазить. Я трохи злякалася була, похолола, але мати божа зглянулася на мене, піддала мені духу, зараз я отямилася й кажу:

— Хоч ти кричи, хоч верещи, а не пущу, — ну його вмовляти, образумлювати. А він і собі трохи схаменувся, вже не кричить, а проситься. Та так жалісно, так жалісно проситься:

— Жінко моя! ягідко моя люба! пусти мене, не муч мене, не доводь мою душу до гріха... Пусти!.. Зроду-віку ні в кого не просився, хоч що

мені робили, хоч як били, в мішок закидали, а я не просився, мовчав, терпів; а тепер не витерплю, прошуся у тебе: пусти, пусти мене!

— Бачу я: трудно йому, аж сльози на очах виступили, та й мені не легко; треба мені на своєму встояти й кажу:

— Не пущу....

— Не пустиш?

— Не пущу...

— Так клич же попа, нехай сповідає й причащає мене, бо я чую, що помру... Нудно мені, трудно мені на серці... щось підступило, давить, дух спирає... Ой, ой! пусти! — Та з цими словами як заплаче, заголосить!.. І жалісно мені, і сумно, й страшно мені стало... Діти зо сну позскакували і собі голосять... Що-ж мені робити, що мені чинити? Чи панів милувати, чи свою дружину мордувати? Сидить він на лаві, плаче, а я чую, що сльози його в серце до мене капають і там приском печуть... Хоч-би він схопився, думаю собі, та одіпхнув мене від дверей; я-б вже й не пручалася; лучче-б він вдарив мене, мені-б не так тяжко було: не сила-б моя була його спинити... так ні-ж! Сидить він наче приборканий, не лютує, та плачучи проситься, жалю мені завдає.. Переміг мене жаль; я двері навстіж!

— Іди!

Закурів він, тільки підошви манячать, а я тоді собі в сльози...

Пощастило нам того разу. Панів не було на селі, вони ще вчора поїхали до міста, так Антін видрав там у них у господі якогось недопанка, та на йому й погострив свого язика. Обійшлося ні на чому.

А я стала собі на думці: з чого отеє у його, у Антона мого, земля йому пером, отакий попуск божий? Цілісенький год він чоловік такий, що дай боже і всім людям, хоч в ухо його бгай. Аби-ж прийшов день святої волі — він і займеться проти панів. З чого воно?.. Радилася я з попом. "Се у його перехід, — каже батюшка, — над ним треба-б "ордію" вичитати, але я не вмію того. Се треба у Виноградний манастир, десь аж за Київом, там ченці вичитують"... Слухаю я, а собі думаю: "А що, як та "ордія" поможе стільки, скільки помогли усі оті молебства, що я у тебе наймала?.. Пропащі тільки гроші мої, пожалься боже!"

Так воно і шло до самої Антонової смерти; здається, цілих двадцять років. Не малий то час! Багацько, пребагацько всього за цей час перемінилося: що тоді тільки сходило, тепер вже виросло; що тоді починало зростати, тепер вже зістаріло; а що тоді починало старітися, за двадцять років струхло, спорохніло... І над нами трохи господь глянувся, послав на нас свою руку благу. Антін, правда, не позбувся своєї вдачі, не покинув своєї вади лихої — лаяти панів в день святої волі; але господь сокрушив панську гординю. Пани із нашого села і з сусідніх перенялися думкою, що не треба уважати на Антонову лайку, бо він в той день людина не притаманна... А наші люди не так думали: гомоніли, що Антін — кара божа на панів за гріхи їх. Раз, кажуть, на рік буває день святої волі — і раз в той день господь карає панів... І так воно буде аж до дев'ятого коліна. Не буде, кажуть, Антона Прядки, буде хто инший, кого там бог призначить допікати панів за їх неправди над людьми... Себ-то так, наче колись, кажуть, в далеку давнину було, перед якимсь потопом...

Не скажу, чи так воно, чи не так; що чула, те й переказую, а сама я розуму не доберу, де правда.

Як почали ото пани не вважати на Антона, як ославили його несамовитим, так з того часу не геть я турбувалася, тільки було опасуюся, щоб не напався він на кого такого, що не тямить його вдачі, та й потягне його в суд... Спасибі богові, не траплялося такого, мабуть мати божа одвертала.

Так от, бачте, з якою чудною людиною мене доля спарувала!.. Е-ех! коли-б не ті дві вади у мого Антона, звікувала-б я з ним, не зазнавши ніже єдиної хмарної години!.. Так, кажу-ж вам, — нема щастя без нещастя... Не було-б ночи, не було-б і дня...

Чудна, чудна людина був небіжчик!.. упокой боже його душу з святими й з преподобними! Чудно він і вмер.

Кажу вам: як ославили його несамовитим, так з того часу пригоди з його вади не траплялося, хоча він і не покинув свого призначення. Почне було своє вичитувати, так коли той, на кого він напуститься, огризнеться супроти його, він того не довго лає... Аби-ж хто змовчує, того вже він випере до поту; доти пратиме, доки і в самого сорочка хлющем візьметься. Та все нічого було, гаразд, ніхто не позивав, а земських начальників тоді ще й в заводі не було: нікому було накидатися на нашого брата! Крий господи, були-б тоді земські начальники, вони-б Антона мого живцем у сиру землю загнали. Тепер таке завелося, що гірш як за кріпацтва було; тепер аби хто з людей не скинув перед яким недопанком навіть шапки, зараз того земський начальник в хурдигу або й під різки... Добре зробив мій Антін, що помер заздалегідь, коли ще земським начальником і не смерділо...

Чудно так, кажу вам, помер Антін.

Того году, як судилося йому вмерти, заманулося йому мірошникувати. До хазяйства, каже, я вже старий, підтоптався; нехай син править; а я собі млин споружу та й мірошникуватиму.

— Та й добре-ж, — я йому на те, — хай в час добрий! Може мірошникуючи й панів кинеш лаяти...

— Ні, Оришко! сього й не думай і не гадай про се, — не кину...

— Чому?

— Тому, що ти не тямиш...

— Чи вже?! До срібного волосся дожила, а розуму й на стілечки не нажила?

— Авже-ж не нажила. Тобі здається, що я панів лаю?

— А то-ж кого, коли не їх?

— От бач і не тямиш, голово!.. То я неволю людську лаю... Щоб ти знала, як прийде день святої волі, так у мене й закипить на серці проти неволі людської. Коли-б я її побачив, я-б її зубами загриз; та не знаю, яка вона, чи така, як ота холера, чи така, як трясця?.. Не знаю! Тільки всього й знаю, що така вона саме, як пани, бо пани-ж неволять людей... Так?.. вони?

— Та ніхто-ж, як не вони, — кажу я.

Так ото заходилися ми коло млина. Треба було заздалегідь дерево на клітку вивезти. Купив він у Маслаченка і на клітку, й на вал, і на рамена. Поїхали рубать. Рубає він собі деревину, березу чи що; цюкає та цюкає, а вона зразу як шугоне, та на його... він хотів відбігти, та не встиг; ступнів зо три підбіг, вона його й причавила і гіллям, і цівкою; ноги так йому й розплющила...

Привезли його додому, знесли в хату... Ледве він дише... Покликала я попа... запричастив він його... День, другий, третій, — не оживає чоловік, не вмирає; а на четвертий день попрохав їстоньки... Зраділа я невимовно... Думаю: одужає... І дійсно був-би одужав, коли-б не настиг день святої волі... А то-ж саме за тиждень настиг...

Ледве стало світати, чую я, Антін мій — упокой царице небесна його душу! — так тяжко-важко стогне, та до мене так болісно:

— Жінко! чи знаєш, який сьогодні день?

— Святої волі, — кажу йому, а собі думаю: "і тепер не забув".

— Порятуй-же мене, а то пропаду...

— Чим-же мені тебе рятувати? Рада-б я небо до тебе привернути, душу свою до тебе вложити...

— Ні, не те!.. не те!.. візьміть мене, винесіть на сани та везіть до панів...

— Господь з тобою, Антоне! невідь чого заманулося тобі... як се можна!.. на дворі така холоднеча, тобі з хати не можна; в хаті під кожухом дрижиш!.. Вгамуйся, голубе мій! перехрестись та читай "ослаби, остави"...

— Не поможе! ніщо не поможе!.. везіть мене; чую, що смерть прийшла по мене!.. Он вона в кочергах вже стоїть; я її бачу... Глянь! як зуби вискалила... Бачиш?..

— Та заспокойся!.. невідь що тобі ввижається...

— Ні, не ввижається, я виразно бачу її... Порятуйте-ж мене, не дайте мені занести гріха на той світ...

— Попа, — питаю, — покликати? — і бачу, якось твар йому міниться, не та стає, зблідла й опала...

— Не попа, а пана... нема пана, хоч недопанка... рятуйте!

Та з сим словом як заридає!.. А потім:

— Тривай! тривай! не підходь ще!.. Я зараз, зараз... везіть мене швидче до панів!.. Жінко! придерж її, не пускай її до мене...

Зумилася я, не тямлю — про кого він каже придержати? в хаті опріч мене та сина нікого... А він все своє:

— Не пускайте її до мене, нехай підожде, доки вернуся від панів...

— Кого не пускати? — питаю.

— Смерти, смерти! он вона наставляється йти по мою душу...

Отут вже і я стерялася... Не збагну — що й почати, та й кажу синові:

— Бігай швидче по кума Мусія, нехай іде, раду дає...

Заким прийшов кум, Антін мій усе одно верзе: "везіть мене... я зараз... підожди..."

Прийшов Мусій. Антін вже не пізнав його: може через те вклепався, що кум був у жупані, так він і взяв його за пана. Скинув на його очима, — такі вони зробилися, наче сонні, та тоді й почав: "Ой ви, пани-голоколінці! бодай вам і те і се, і п'яте й десяте!" І чого вже він їм не бажав! страх і згадати... Бажав, бажав, тоді як заскрегоче зубами, так аж икавка на його напала...

— Біжи, сину, за попом! — мовив кум. Антін блиснув очима...

— О, тепер, каже, йди!.. іде, іде!.. Ох! рятуйте!

Та з сим словом і богові дух віддав...

Чудна людина, чудна й смерть її.

Упокой його со святими!..

1895 р.